HUNARMANDCHILIK DISKURSI LEKSIK-SEMANTIK TIZIMINING INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI IZOMORF VA ALLOMORF XUSUSIYATLARI

Abdisamatov Ahrorjon Jalolxon o‘g‘li

Qo‘qon davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda hunarmandchilik diskursining leksik-semantik tizimi ingliz va o‘zbek tillari materialida qiyosiy-kontrastiv jihatdan tahlil qilinadi. Terminologik, umumxalq, baholovchi, metaforik-obrazli, madaniy kodlangan va funksional leksik qatlamlar ajratilib, ularning diskursdagi vazifalari yoritiladi. Tahlil natijasida ikki tilda funksional-semantik mexanizmlar mos keladigan izomorf holatlar (terminologik ekvivalentlik, baholovchi gradatsiya, metaforik ishontirish) hamda muqobilsiz leksika, terminologiyaning kelib chiqishi va madaniy qadriyatlar bilan bog‘liq allomorf farqlar aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: *hunarmandchilik diskursi, leksik-semantik tizim, terminologik qatlam, baholovchi leksika, konseptual metafora, madaniy kodlangan leksika, muqobilsiz leksika, izomorfizm, allomorfizm.*

Hunarmandchilik tarixan jamiyatning iqtisodiy, madaniy va estetik hayoti bilan uzviy bog‘langan faoliyat turi bo‘lib, bu bog‘liqlik til tizimida, avvalo, leksik qatlamda yaqqol aks etadi. Zargarlik, kulolchilik, kashtachilik, yog‘och o‘ymakorligi yoki temirchilik kabi har bir hunar o‘z texnologik jarayonlari, asbob-uskunalari va mahsulot turlari bilan bog‘liq leksik fondga ega. Bu fond orqali hunarmand kasbiy tajribasini ifodalaydi, ish jarayonini tushuntiradi va mahsulot sifatini baholaydi. Ingliz va o‘zbek tillari tipologik jihatdan farqli tillar bo‘lgani bois hunarmandchilik diskursining leksik-semantik tizimi ham ikki tilda ba’zan o‘xshash (izomorf), ba’zan farqli (allomorf) shakllarda namoyon bo‘ladi. Bu farq va o‘xshashliklarni tizimli tavsiflash qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya va tarjima amaliyoti uchun dolzarb vazifadir.

Diskursning semantik tuzilishi kommunikativ vaziyat va ijtimoiy kontekst asosida shakllanib, leksik tanlov orqali so‘zlovchining nuqtayi nazari, ijtimoiy mavqei va maqsadi namoyon bo‘ladi [13]. M.Halliday terminlarni tashqi voqelik va real tajribani til orqali ifodalovchi “tajribaviy metafunksiya” vositasi sifatida izohlaydi [3]. O‘zbek tilshunosligida Sh.Safarov, M.Hakimov va N.M.Mahmudov tadqiqotlarida pragmatik birlik ma’nosi nutqiy vaziyatdagi vazifasi, sintaktik o‘rni va kommunikativ maqsad bilan birga talqin qilinadi [10; 2; 7]. Tezisning maqsadi hunarmandchilik diskursining leksik qatlamlarini ingliz va o‘zbek tillari

materialida qiyoslab, ularning izomorf va allomorf xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tavsiflash, chog‘ishtirma, komponent, kontekstual-pragmatik va lingvokulturologik tahlil usullaridan foydalanildi.

Leksik-semantik tizimning qatlamlari

Tahlil hunarmandchilik diskursining leksik-semantik tizimi o‘zaro bog‘liq oltita qatlamdan iborat ekanini ko‘rsatdi. **Terminologik qatlam** eng barqaror va nisbatan yopiq qism bo‘lib, kasbga oid asbob, material, jarayon va mahsulot nomlarini qamrab oladi: *qolip, sir, naqsh, xumdon, andoza*. Ustoz–shogird muloqotida bu birliklar ko‘pincha izohsiz qo‘llanadi, bu esa ishtirokchilarning umumiy kasbiy bilimga ega ekanini ko‘rsatadi: *“Avval qolipni tekislab ol, keyin naqsh solish boshlanadi, aks holda sir bir tekis tushmaydi.”* Hunarmandchilik terminlari ilmiy terminologiyadan farqli ravishda xalqona, amaliy va obrazli xarakterga ega bo‘lib, ko‘pincha ustoz-shogird an’analari va hududiy nutq xususiyatlariga bog‘liq holda qo‘llanadi.

Umumxalq leksikasi kasbiy kontekstda semantik torayish va ko‘chishga uchraydi: umumiy so‘z hunarmand nutqida muayyan texnologik jarayon yoki sifat bilan bog‘liq maxsus ma’no kasb etadi. V.K.Bhatia ham umumtil leksikasining kasbiy hamjamiyat doirasida ixtisoslashgan ma’no olishini ko‘rsatgan [1]. **Baholovchi leksika** mahsulot sifati, mehnat murakkabligi va kasbiy obro‘ni ifodalaydi: *puxta, nozik, mukammal, barakali*. J.Martin va P.White ishlab chiqqan baholash nazariyasiga ko‘ra, bunday birliklar subyektiv munosabat va ijtimoiy pozitsiyani ifodalovchi asosiy mexanizmdir [6]. Masalan, hunarmand–mijoz muloqotidagi *“Bu ish shoshma-shosharlikda qilingan emas, puxta, ko‘ngil berib ishlangan”* jumlasi mahsulotning texnik sifati bilan birga ustaning mehnatga axloqiy munosabatini ham bildiradi.

Metaforik-obrazli leksika murakkab texnologik jarayonlarni tushuntirish va tinglovchini ishontirish vositasi sifatida qo‘llanadi: *mehnatning mevasi, qo‘lning barakasi, hunarning joni*. J.Charteris-Black ta’kidlaganidek, metafora so‘zlovchining baholovchi pozitsiyasini yashirin tarzda singdiruvchi ongli tanlangan pragmatik vositadir [11]. **Madaniy kodlangan leksika** milliy urf-odat va tarixiy tajribani uzatadi: *ustozning haqqi, kasbning or-nomusi, nasldan-naslga o‘tgan hunar*. N.Fairclough diskursni ijtimoiy amaliyot sifatida talqin qilib, til birliklarida madaniy va ideologik mazmun yashirin holda mujassam bo‘lishini ta’kidlaydi [12]. **Funksional leksika** esa muloqotni tashkil etadi va boshqaradi: *avval, keyin, e’tibor ber, mana bu joyi muhim, keyin o‘zing qilasan*. D.Schiffrin diskurs markerlarini nutqning strukturaviy va pragmatik tashkilotchilari sifatida baholaydi [9]. Ularga qo‘shimcha ravishda **sinonimik-variativ birliklar** ham mavjud: bir tushuncha hududiy, kasbiy yoki individual nutq xususiyatlariga ko‘ra turli nomlar bilan ifodalanishi mumkin, sinonimlar orasidagi nozik

semantik farqlar esa hunarmand nutqida muayyan pragmatik maqsadga xizmat qiladi. Bu qatlamlar real nutqda alohida-alohida emas, balki uyg‘unlashgan holda ishlab, diskursning yaxlit semantik makonini hosil qiladi.

Izomorf xususiyatlar

Ingliz va o‘zbek tillari materialini qiyoslash ikki tilning funksional-semantik mexanizmlari mos keladigan bir qator holatlarni ko‘rsatdi. Birinchidan, **terminologik darajada** to‘liq funksional ekvivalentlik kuzatiladi: o‘zbek tilidagi *sir bermoq / sirlamoq* va ingliz tilidagi *to glaze* fe’llari kulolchilik jarayonining aynan bir bosqichini nomlaydi; *qolip – mould, andoza – template, naqsh – pattern, shogird – apprentice* juftliklari ham shunday. Ikkinchidan, **baholovchi gradatsiya** mexanizmi ikki tilda bir xil mantiq bo‘yicha quriladi: *yaxshi – juda yaxshi – ajoyib – mislsiz* zanjiri *good – very good – excellent – outstanding* zanjiriga mos keladi. M.Hakimov ta’kidlaganidek, bir xil so‘z (masalan, *yaxshi*) turli intonatsiya va kontekstda kuchli maqtovdan yengil tasdiqqacha bo‘lgan pragmatik diapazonni qamrashi mumkin [2]. Uchinchidan, **metaforik ishontirish** strategiyasi parallel kuzatiladi: o‘zbek tilidagi *qo‘lning barakasi* va ingliz tilidagi *a labour of love* obraz jihatidan farqli bo‘lsa-da, mehnatga hissiy-ijobiy baho berish vazifasini bajaradi. *Ota kasbi – family trade, avloddan-avlodga o‘tgan – passed down* kabi kasbiy meros ifodalari ham deyarli to‘liq muqobilga ega.

Allomorf xususiyatlar

Shu bilan birga, ikki til o‘rtasida tizimli allomorf farqlar ham aniqlandi. **Muqobilsiz leksika** darajasida o‘zbek tilidagi *suzani, chorsu, iroqi* kabi so‘zlarning ingliz tilida bir so‘zlik ekvivalenti mavjud emas; ular faqat tasviriy tarjima (*suzani – embroidered wall-hanging*) yoki izohli transliteratsiya orqali berilishi mumkin [4].

Terminologiyaning kelib chiqishi jihatidan ham farq bor: o‘zbek hunarmandchilik terminologiyasi asosan mahalliy-tarixiy negizga tayanadi (*xumdon, andoza, qolip*), ingliz tilidagi mos terminlarning katta qismi esa yunon, lotin yoki fransuz kelib chiqishiga ega (*ceramic* < yun. *keramos*, *texture* < lot. *textura*). Bundan tashqari, ingliz kulolchilik terminologiyasi (*to glaze, kiln, to wedge the clay*) xalqaro miqyosda standartlashgan bo‘lsa, o‘zbekcha *sirlamoq, xumdon, loy bosmoq* ko‘proq mahalliy hunarmandlar doirasida tushunarli “yopiq” birliklardir. Leksik boyish yo‘llari ham farqlanadi: o‘zbek tilida yangi birliklar ko‘pincha o‘zlashma orqali kiradi (*dizayn, brend, marketing*), ingliz tilida esa ichki so‘z yasalishi va metaforik ko‘chish faolroq.

Xushmuomalilikning leksik-grammatik ifodasi ham turlicha: bir xil pragmatik maqsad (ustozning ko‘rsatmasi) o‘zbek tilida morfologik vosita – fe’lning *sen/siz* shakli (*qil – qiling*) orqali, ingliz tilida esa leksik-sintaktik vosita – modal fe’l (*could you…*) orqali ifodalanadi.

Nihoyat, **metaforalarning qadriyat asosi** farqlanadi: o‘zbek metaforalarida diniy-axloqiy tushunchalar (*baraka*) markaziy o‘rin tutsa, ingliz tilidagi funksional analoglarda shaxsiy mehnat va muhabbat metaforikasi (*labour of love*) ustunlik qiladi. Bu farq ikki madaniyatning qadriyat tizimidagi tafovutni til orqali aks ettiradi. A.Wierzbicka ta’kidlaganidek, har bir til o‘ziga xos “madaniy skriptlar”ga ega bo‘lib, ular so‘z ma’nosining tarkibida mustahkamlanadi [14].

Leksik-semantik tizim og‘zaki va yozma shakllarda ham turlicha namoyon bo‘ladi: og‘zaki muloqotda qisqa, ekspressiv va kontekstga bog‘liq birliklar ustun bo‘lsa, yozma matnlarda tavsifiy va standartlashgan leksika faol. Shu bois hunarmandchilik leksikasini kontekstual yondashuvsiz, faqat lug‘aviy ma’no asosida tavsiflash yetarli emas.

Xulosa

Hunarmandchilik diskursining leksik-semantik tizimi terminologik, umumxalq, baholovchi, metaforik-obrazli, madaniy kodlangan va funksional qatlamlardan iborat ko‘p qatlamli, dinamik va ochiq tizimdir. Ingliz va o‘zbek tillarida terminologik ekvivalentlik, baholovchi gradatsiya va metaforik ishontirish mexanizmlari izomorf xarakterga ega. Muqobilsiz leksika, terminologiyaning genealogiyasi, xushmuomalilikning ifoda vositalari va metaforalarning qadriyat asosi esa allomorf farqlarni tashkil etadi. Demak, hunarmandchilik leksikasini qiyoslashda lug‘aviy tarjima bilan cheklanmasdan, birlikning semantik qatlami, pragmatik vazifasi va madaniy yuklamasini birgalikda hisobga olish zarur. Olingan natijalar ingliz-o‘zbek izohli-qiyosiy hunarmandchilik lug‘atini tuzish, tarjima amaliyoti hamda qiyosiy tilshunoslik va lingvokulturologiya fanlarini o‘qitishda qo‘llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bhatia V.K. Analysing Genre: Language Use in Professional Settings. – London: Longman, 1993.

2. Hakimov M. O‘zbek pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013.

3. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. – London: Longman, 1976. – 375 p.

4. Khasanova N. Hunarmandchilik diskursining lingvokulturologik asoslari // Samarqand davlat universiteti ilmiy axboroti. – 2024.

5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

6. Martin J.R., White P.R.R. The Language of Evaluation: Appraisal in English. – London: Palgrave Macmillan, 2005.

7. Mahmudov N.M. O‘zbek tilidagi sodda gaplarda semantik-sintaktik asimmetriya. – Toshkent: O‘qituvchi, 1984. – 156 b.

8. Ergasheva G. Kommunikativ-pragmatik yondashuvda hunarmandchilik diskursi // Filologiya va madaniyat jurnali. – 2023.

9. Schiffrin D. Discourse Markers. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 364 p.

10. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 318 b.

11. Charteris-Black J. Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.

12. Fairclough N. Discourse and Social Change. – Cambridge: Polity Press, 1992.

13. Van Dijk T.A. Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. – London: Longman, 1977. – 261 p.

14. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1991.